

СТАТЕВО-РОЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У КОНФЛІКТІ

SEXUAL-ROLE FEATURES OF ADOLESCENT BEHAVIOR IN CONFLICT

У статті представлено результати емпіричного дослідження статево-рольових особливостей поведінки підлітків у конфлікті. Встановлено, що когнітивний аспект статевої ідентичності серед хлопців відрізняється переважанням андрогенного і фемінного типу ідентичності. Серед дівчат значущих відмінностей в пропорціях маскулінності-фемінності статевої ідентичності не виявлялося та більш властивим є переважання маскулінних рис. У підлітків не представлена гіперфемінна поведінка, при цьому зустрічаються випадки гіпермаскулінної поведінки хлопців. Встановлені схожі уявлення у групах хлопців та дівчат в частині уявлень про батька й «ідеального чоловіка». Вивчення особливостей статево-рольової поведінки підлітків показало, що гіперрольова поведінка нехарактерна для досліджуваних, та наявні статистично достовірні відмінності у проявах маскулінних і фемінних установок дівчат і хлопців. Встановлено, що найпоширенішими серед підлітків є поведінкові стилі «нерозуміння» і «відходу», стилі поведінки в конфлікті підлітків різної статі приблизно однакові, при цьому існують особливості вибору стратегій вирішення конфліктної ситуації залежно від варіанту статево-рольової поведінки. Представлено домінування у підлітків тенденцій до співпраці, ідеалізації гармонії міжособистісних відносин, потреби відповідати соціальним нормам поведінки. З метою психологічної корекції неадаптивних стилів реагування в конфліктах запропоновано та апробовано тренінг гендерної ідентичності та конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій. У процесі тренінгових занять здійснено розвиток уявлень про взаємини між чоловіком і жінкою в сфері міжособистісних та сімейних відносин, формування більш усвідомлених уявлень про специфіку свого ставлення до осіб протилежної статі, соціального оточення і батьків, удосконалено навички спілкування і взаємодії з оточуючими.

Ключові слова: гендер, стать, статево-рольова поведінка, гендерна ідентичність,

тренінгові заняття, маскулінність, фемінність.

The article presents the results of an empirical study of gender-role characteristics of adolescent behavior in conflict. It is established that the cognitive aspect of gender identity among boys is marked by the predominance of androgenic and feminine types of identity. Among girls, significant differences in the proportions of masculinity-femininity of gender identity were not detected and more prevalent is the predominance of masculine traits. Adolescents do not have hyperfeminine behavior, and there are cases of hypermasculine behavior in boys. Similar ideas are established in groups of boys and girls in terms of ideas about the father and the "ideal man". The study of the peculiarities of gender-role behavior of adolescents showed that hyperrole behavior is not characteristic of the subjects and there are statistically significant differences in the manifestations of masculine and feminine attitudes of girls and boys. It is established that the most common among adolescents are behavioral styles of "misunderstanding" and "departure", styles of behavior in conflict of adolescents of different sexes are approximately the same, and there are features of choosing strategies for resolving conflict depending on gender behavior. The dominance of adolescents' tendencies to cooperation, idealization of the harmony of interpersonal relations, the need to meet social norms of behavior are presented. In order to psychologically correct maladaptive styles of conflict response, training on gender identity and constructive resolution of conflict situations has been proposed and tested. During the training sessions the development of ideas about the relationship between men and women in the field of interpersonal and family relations, the formation of more conscious ideas about the specifics of their attitude to people of the opposite sex, social environment and parents, improved communication skills and interaction with others.

Key words: gender, sex, gender-role behavior, gender identity, training sessions, masculinity, femininity.

УДК 159.92

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.18.2.22>

Харченко Н.А.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

Петрик В.Ф.

магістрант факультету соціальної
та психологічної освіти
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку психологічної науки існує достатня кількість суперечливих думок з проблеми статевого самовизначення особистості. Більшість західних психологів відстоює гендерні позиції і прагне довести рівні можливості чоловіків і жінок [3; 7]. Вітчизняні ж учені підкреслюють значення врахування гендерних відмінностей під час вивчення формування особистості, оскільки, як вважає І.С. Кон, «... майже всі онтогенетичні характеристики є не просто віковими, але і статево-віковими, а найперша категорія, в якій дитина обмірковує власне «Я», – це статева приналежність» [5, с. 49].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблему гендерних відмінностей статей розглянуто в роботах S.L. Bem [1], В.А. Геодакян, Е.П. Ільїн, В.Е. Каган, І.С. Кон [5], Ж. Лакан, З. Фрейд, К. Хорні, К.Г. Юнг [2]. Під час інтерпретації гендерних відмінностей вітчизняні та зарубіжні автори схиляються думки, що за винятком параметрів зумовлених генетичною програмою дозрівання організму більшість спостережуваних психологічних відмінностей між статями детерміновані впливом соціального контексту [4].

Постановка завдання. У статті ми намагалися провести емпіричне дослідження статево-

рольових особливостей поведінки підлітків у конфлікті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне дослідження статево-рольових особливостей поведінки підлітків у конфліктах проводилося протягом вересня-жовтня 2020 року на базі Уманської міської гімназії № 2. У дослідженні взяли участь 68 підлітків (30 жіночої і 38 чоловічої статі). Для реалізації мети і перевірки гіпотези дослідження ми використали такі методики: МІФ (маскуліність і фемінність), діагностика стилю поведінки людини в конфліктній ситуації (адаптований варіант тесту К. Томаса), діагностика міжособистісних відносин (тест Лірі в модифікації Л. Собчик), статево-рольовий опитувальник С. Бем.

Когнітивний компонент гендерної ідентичності досліджувався за допомогою методики вимірювання маскуліності і фемінності «МіФ». Методика дозволяє встановити ступінь вираженості фемінності, маскуліності, андрогінності, визначити суб'єктивне ставлення особистості до свого рівня розвитку цих рис. Під час оцінки когнітивного аспекту гендерної ідентичності з допомогою методики «МіФ» серед хлопців відзначено переважання андрогінного і фемінного типу над маскуліним. Загалом хлопці фемінні якості оцінювали як більш виражені, ніж маскуліні (40% і 4,5% відповідно, $p < 0,01$, критерій Фішера). Таким чином, хлопці частіше демонструють фемінну ідентичність. Серед дівчат значущих відмінностей в пропорціях маскуліності-фемінності гендерної ідентичності не виявлялося. Водночас спостерігалися деякі тенденції в спрямованості гендерної ідентичності. Так, для дівчат більш властиво переважання маскуліних рис, ніж фемінних. Отже, у підлітків не представлена гіперфемінна поведінка, при цьому зустрічаються випадки гіпермаскуліної поведінки у хлопців.

Когнітивна структура статево-рольової ідентичності у цьому дослідженні вивчалася за допомогою кореляційних зв'язків між образами, виявленими за допомогою методики «МіФ», як-от: образ «реального Я», образ «ідеального Я», образ «ідеального чоловіка» і образ «ідеальної жінки». Аналізу піддавались лише найбільш сильні кореляційні зв'язки, за якими були отримані статистично значущі відмінності між досліджуваними групами (Z-перетворення Фішера, $p < 0,05$). Серед хлопців відмінності між коефіцієнтами кореляції були отримані на рівні тенденцій (Z-перетворення Фішера, $p < 0,1$). У хлопців з андрогенною статево-рольовою поведінкою значимо більш високими виявилися зв'язки між образом «Я» і образами «ідеального чоловіка» й «ідеальної жінки». При цьому образ «ідеального Я» не співпадав з жодним з представлених образів

($r=0,125$). Зазначені зв'язки вказують на важливість участі як чоловічого, так і жіночого стереотипів у формуванні Я-образу у хлопців підліткового віку.

Серед дівчат з андрогінною і фемінною статево-рольовою поведінкою зв'язки спостерігалися між трьома образами: «реальне Я», «ідеальне Я» та «ідеальна жінка». Образи «Я», «Я-ідеального» та «ідеальної жінки» утворюють тріаду. Показовим стало також те, що у дівчат з андрогінною поведінкою спостерігався високий значущий зв'язок «реального Я» і «ідеального Я». Це свідчить про смислову і часову наступність їх самосвідомості, відповідно, про актуальне та бажане сприйняття один одного. В такій структурі «реальне Я» стає ключовим образом, що з'єднує інші образи між собою. У структурі гендерної ідентичності дівчат з маскуліною поведінкою сильним виявився зв'язок образів «ідеального чоловіка» й «ідеального Я». Такий зв'язок між образами «Я-ідеалу» та «ідеального чоловіка» може говорити про прагнення ідентифікуватися з чоловічою фігурою. Крім того, не спостерігається зв'язку між «Я» і ідеальною жінкою. Важливо відзначити відсутність зв'язків між реальним та ідеальним Я-образами, що вказує на відірваність актуальних уявлень про себе від ідеальних. Функція останніх полягає, зокрема, у визначенні орієнтирів особистості для подальшого розвитку, що є особливо важливим у підлітковому віці.

Якісний аналіз показав подібність у групах хлопців і дівчат уявлень про батька й «ідеального чоловіка», що може свідчити про ідеалізацію образу реального батька хлопцями і наділення його маскуліними характеристиками. «Ідеального чоловіка» підлітки обох статей представляють сміливим, сильним, впевненим, рішучим, витривалим, відповідальним і турботливим, і такими ж хочуть бачити своїх батьків. Отримані результати показують, що ідеальний чоловік в уявленнях хлопців повинен бути сміливим, сильним, витривалим, впевненим, відповідальним, рішучим, стриманим, наполегливим, вольовим, а також ніжним і лагідним. Ідеальну жінку вони представляють лагідною, ніжною, упевненою, відповідальною, рішучою і турботливою. Згідно з отриманими результатами обидва образи володіють і маскулініми, і фемінними якостями, що може свідчити про тенденцію до андрогінності.

Для визначення особливостей статево-рольової поведінки підлітків ми використали методику С. Бем. Насамперед ми визначили кількість респондентів за характеристиками статево-рольової поведінки методики С. Бем. Було встановлено, що гіперрольова поведінка (гіпермаскулінна і гіперфемінна) нехарактерна опитаним підліткам. Андрогінна статево-рольова поведінка властива 32,35%

хлопців і 16,18% дівчат, виражена фемінність у 5,88% хлопців і 11,76% дівчат, тоді як маскулінність – у 17,65% хлопців і 16,18% дівчат.

За результатами застосування до фактору маскулінності (М) t-критерію для незалежних вибірок вибірка з 30 підлітків жіночої статі мала середній бал 0,6, а вибірка чоловічої статі із 38 підлітків – середній бал 0,71. Тест Лівіна є статистично незначимим ($p=0,818$), відповідно, дисперсії двох розподілів статистично не відрізняються. Це твердження дозволяє застосувати більш потужний t-критерій для дисперсій ($p=0,017$), що вказує на статистичну достовірність відмінностей у вираженості маскулінності хлопців і дівчат. Середні значення за фактором фемінності (F) дорівнюють 0,68 для дівчат і 0,58 для хлопців. За критерієм Лівіна дисперсії жіночого і чоловічого розподілів статистично значимо не відрізняються ($p=0,973$), але з допомогою t-критерію з'ясовуємо, що середні відмінності статистично достовірні на рівні значущості $p<0,05$ ($p=0,007$). Таким чином, відмінності у проявах маскулінних і фемінних установок дівчат і хлопців є статистично достовірними ($p<=0,01$). За фактором андрогінності (IS) середній бал для жіночої вибірки складає 0,21, тоді як для чоловічої – 0,31. Застосування критерію рівності дисперсій Лівіна вказує на те, що дисперсії чоловічої і жіночої вибірок статистично не відрізняються ($p=0,255$); t-критерій для дисперсій фактора андрогінності ($p=0,000$) вказує, що відмінності у вираженості андрогінності хлопців і дівчат є статистично значущими. Найпоширенішими стилями поведінки в конфліктах серед підлітків є поведінкові стилі «нерозуміння» і «відходу». Поведінковий стиль «нерозуміння» викликає прагнення перервати відносини, піти від складних контактів. Поведінковий стиль ухилення виявлено у 18 випробовуваних (26,47%). Стиль поведінки пошуку «винного» в конфлікті виявлений в тому чи іншому вигляді у 5 випробовуваних (7,35%), які продемонстрували схильність до критики, осуду, пліток, скарг, звинувачень, лихослів'я, тобто до різних форм пошуку «винного» в ситуації конфлікту (хлопці – 2,94%; дівчата – 4,41%). При цьому одні, зазвичай дівчата, вважають винними себе, а хлопці – свого партнера по спілкуванню. Стиль поведінки домінування зустрічається в тій чи іншій формі у 5,88% хлопців і 4,41% дівчат і використовується як засіб довести свою перевагу і велику особистісну значимість. Характерним для цього поведінкового стилю є прагнення керувати відносинами. Понад 11% використовують у конфліктній взаємодії компромісний стиль поведінки, який дозволяє вирішити конфлікт з урахуванням особистісних інтересів обох сторін. Цей стиль є найбільш конструктивним з усіх виявлених стильових поведінко-

вих паттернів. Стиль агресивного придушення «слабкого» виявлено в одного випробованого. Цей стиль проявляється в агресивних нападах на більш «слабких» опонентів. В сучасних умовах стиль придушення «слабкого» проявляється як у хлопців, так і у дівчат. Поведінковий стиль підпорядкування «сильному» виявлений у 4,41% підлітків, які характеризували свій стан в ситуації конфлікту як придушення своїх бажань і потреб в угоду опоненту, відмова від права бути самим собою, жити своїм власним життям, належати самому собі. Стиль підпорядкування «сильному» тісно пов'язаний з відомим стереотипом «підлеглого статусу жінки». Крім того, було виявлено, що здебільшого фемінні хлопці, схильні до підпорядкування, частіше взаємодіють з маскуліні дівчатами. Для таких хлопців характерний стиль «домінування», агресивного придушення «слабкого». Було виявлено, що якщо у хлопців найбільш переважним стилем є компроміс-приспосовування-суперництво-співробітництво-унікнення, то дівчата мають іншу послідовність типів поведінки: уникання-компромис-співробітництво-суперництво-приспосовування. Надмірне прагнення до конформності пов'язане зі стратегією «уникання» та «приспосовування». Недостатня виразність соціальних-комунікативних навичок, пасивність у встановленні соціальних контактів сприяють прояву стратегії «уникання» конфлікту. Нетерпимість до невизначеності, поведінкова і комунікативна ригідність сприяють зниженню вираженості у поведінці стратегії «приспосовування» в конфлікті. Статистичний аналіз із застосуванням t-критерію для незалежних вибірок показав існування суттєвих відмінностей у виборі стратегій поведінки в конфліктах підлітків різної статі за факторами «домінування», «компромис» і «підпорядкування» (при $p=0,001$). За іншими показниками методики Томаса значущих відмінностей виявлено не було ($p>0,05$). Таким чином, стилі поведінки в конфлікті підлітків різної статі приблизно однакові, при цьому кореляційний аналіз методики Томаса і методики С. Бем дозволяє стверджувати, що існують особливості вибору стратегій вирішення конфліктної ситуації залежно від варіанту статево-рольової поведінки. Так, маскулінна статево-рольова поведінка характеризується тенденціями до домінування ($r=0,967$) й агресивного придушення слабкого ($r=0,872$), фемінна – до приспосовування ($r=0,879$), а андрогінна – до компромісу ($r=0,881$) та ухилення ($r=0,745$).

Методика «Діагностики міжособистісних стосунків» (ДМС) спрямована на аналіз самооцінки опитуваних за вісьмома варіантами міжособистісних відносин: владний-лідуючий, незалежний-домінуючий, прямолінійний-агресивний, недовірливий-скептичний,

покірний-сором'язливий, залежний-слухняний, співпрацюючий-конвенціальний, відповідальний-великодушний. Перші чотири типи міжособистісних відносин характеризуються переважанням доміантних тенденцій, тоді як останні чотири варіанти демонструють конформність у взаємодії з оточуючими. Проаналізувавши отримані дані, можемо констатувати, що підлітки характеризуються відносною невираженістю (0–8 балів) практично всіх октантів методики «Діагностика міжособистісних стосунків». При цьому ми відзначаємо існування високих показників за співпрацюючим-конвенціальним і відповідальним-великодушним типами міжособистісних відносин (13–16 балів). Загалом отримані результати свідчать про відсутність помітних дисгармоній у стосунках підлітків з оточуючими.

Для більш детального аналізу типів міжособистісних стосунків підлітків і з'ясування статевих розбіжностей у їх проявах нами були визначені середні значення кожного з октантів методики «ДМС» і проведена перевірка гіпотези про рівність середніх чоловічої і жіночої вибірки за критерієм Манна-Уїтні. Згідно з методикою «Діагностика міжособистісних стосунків» для підлітків характерні співпрацюючий-конвенціальний (сьомий октант), відповідально-великодушний (восьмий октант) і владний-лідуючий (перший октант) типи міжособистісних відносин. Згідно з результатами перевірки гіпотези про рівність середніх за критерієм Манна-Уїтні можемо констатувати відсутність статистично значущих відмінностей між представниками чоловічої і жіночої статі за всіма октантами ($p > 0,05$).

Отримані нами результати свідчать про домінування у підлітків тенденцій до співпраці, ідеалізації гармонії міжособистісних відносин, потреби відповідати соціальним нормам поведінки. Наведені якості, на думку психологів, стають характерними саме в підлітковому віці. Невпевненість у собі, нестабільність самооцінки маскуються під «захисну агресивність», прагнення демонструвати свою незалежність і самостійність. В той же час залежність, слухняність, покора, які нав'язувалися педагогами в початковій школі, вважаються негативними і непривабливими в підлітковому середовищі. Підлітки мають досить високий рівень агресивності, практицизму, який поєднується зі спонтанністю і недостатньою опорою на накопичений досвід. Їм притаманне підвищене почуття справедливості, впевненість у власній правоті. В умовах, де під загрозою знаходиться престиж їх особистості, часто ображаються і стають агресивними. Зазначимо, що всім опитаним підліткам властивий відповідально-великодушний тип міжособистісних стосунків, який характеризується такими особистісними властивостями, як емоційна залу-

ченість, легке вживання в різні соціальні ролі, гнучкість в контактах, комунікабельність, прагнення до діяльності, корисної для всіх людей. Для них характерним є прагнення подобатися оточуючим, яке поєднується з бажанням відповідати соціальним нормам і страхом бути виключеним з життя референтної групи.

За результатами кореляційного аналізу методик «ДМО» і опитувальника С. Бем за критерієм Пірсона, було встановлено, що за шкалою маскулінності позитивну кореляцію мають «владний-лідуючий» ($r=0,433$), «незалежний-домінуючий» ($r=0,457$) і «прямолінійний-агресивний» типи міжособистісних відносин ($r=0,498$). Водночас ці ж самі типи відносин негативно корелюють зі шкалою андрогінності опитувальника С. Бем («владний-лідуючий»: $r=-0,687$, «незалежний-домінуючий»: $r=-0,512$, «прямолінійний-агресивний»: $r=-0,681$). Шкала фемінності позитивно корелює з «відповідальним-великодушним» і «співпрацюючим-конвенціальним» типами міжособистісних відносин ($r=0,588$ і $r=0,670$ відповідно). Зазначимо також існування позитивного кореляційного зв'язку між шкалою маскулінності (методика С. Бем) і фактором доміантності («ДМС»): $r=0,624$, а також негативної кореляційної залежності шкали андрогінності (методика С. Бем) і фактора доміантності («ДМС»): $r=-0,586$.

Отже, для маскулінної статево-рольової поведінки характерними є владний-лідуючий, незалежний-домінуючий і прямолінійний-агресивний типи міжособистісних відносин, а також виражений фактор доміантності. При цьому андрогінній і фемінній статево-рольовій поведінці здебільшого властивий співпрацюючий-конвенціальний і відповідальний-великодушний типи міжособистісних відносин. За результатами методики С. Бем, типовою для опитаних підлітків є андрогінна статево-рольова поведінка. Враховуючи існування негативних кореляцій між шкалою андрогінності і владним-лідуючим, незалежним-домінуючим і прямолінійним-агресивним октантами методики «ДМО», а також зв'язків з співпрацюючим-конвенціальним і відповідальним-великодушним октантами, доходимо висновку, що для андрогінної статево-рольової поведінки притаманні саме ці типи міжособистісних відносин.

Кореляційний аналіз за критерієм Пірсона показав існування позитивних і негативних кореляційних зв'язків між характеристиками використаних нами методик. У дівчат виявлені значущі негативні кореляційні зв'язки фемінного статево-рольового опитувальника С. Бем з показниками доміантності методики ДМО ($r=-0,570$, $p < 0,000$), агресивністю ($r=-0,579$, $p < 0,007$) і домінування ($r=-0,538$, $p < 0,017$) опитувальника Томаса. Можна припустити, що

домінування як соціально-психологічна характеристика визначає у вибірці дівчат більш високий ієрархічний статус, прийняття і повагу в міжособистісних відносинах, можливість реалізувати свої лідерські якості і самоствердитися в референтній групі.

Порівняльний аналіз вибірок хлопців та дівчат за допомогою t-критерію Стьюдента показав, що на перший план в структурі гендерних характеристик в обох вибірках виходить показник потреби в домінуванні, проте серед дівчат під час реалізації цієї потреби переважають афективні компоненти (максимальне факторне навантаження має показник агресивність), а у хлопців – когнітивні. Максимальне факторне навантаження має показник домінування, що може свідчити про більш високий ступінь усвідомленості цієї потреби у хлопців. Показник підпорядкування для підлітків як жіночої, так і чоловічої статі виявився неприйнятним. Підлітки характеризували його як ознаку слабкості і конформності, неможливість самореалізуватися і заслужити авторитет в очах однолітків.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, вільному розвитку особистості, становленню індивідуальності хлопців і дівчат заважають історично сформовані гендерні стереотипи щодо норм мужності і жіночності в суспільстві, що спонукають їх формувати таку модель поведінки, за якої відносини між статями характеризуються напруженістю і неси-

метричністю. Ці нормативні ідеали так само відтворюються у суспільстві загалом і в освітніх закладах зокрема і часто стають перешкодою на шляху розвитку індивідуальності та особистісного потенціалу, вступаючи в протиріччя з реальними змінами в суспільному житті.

Існують гендерні особливості поведінки в конфліктних ситуаціях, при цьому вони визначаються не біологічною статтю, а статево-рольовою поведінкою, гендерною ідентичністю та гендерною ідентифікацією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бем С. Линзы гендера. Трансформация взглядов на проблему неравенства полов. Москва : Российская политическая энциклопедия, 2004. 336 с.
2. Бендас Т.В. Гендерная психология: учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 431 с.
3. Грошев И.В. Гендерные, половые и личностные различия поведения в конфликтах. *Мир психологии*. 2005. № 2. С. 93–119.
4. Клещина И.С. Гендерная психология. Санкт-Петербург : Издательство «Питер», 2009. 496 с.
5. Кон И.С. Психология половых различий. *Вопросы психологии*. 1981. № 2. С. 47–57.
6. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. Санкт-Петербург : Издательство «Питер», 2000. 624 с.
7. Харламенкова Н.Е., Стоделова Т.С. Дифференциация и интеграция маскулинности и фемининности в образе Я подростка. *Психоаналитический вестник*. Вып. №10. Москва : Гуманитарий, 2002. С. 100–115.